B. ANADOLU’NUN İSLAMLAŞMASI

1-Siyasi Durum

Dört halife döneminden itibaren Anadolu Müslümanların ilgisini çekmiştir. Bu ilgi neticesinde Anadolu’nun özellikle güney ve doğu kısımları fethedilmiş, ancak iç kesimlere girilememiştir. Bu dönemde sugur adı verilen uç idare merkezleri oluşturularak Anadolu’ya yapılan akınlar bu merkezlerden yönetilmiştir. Bu dönemde Erzurum-Erzincan-Malatya-Maraş-Adana-Tarsus hattı uzunca bir süre Müslümanlarla Bizanslılar’ın arasında sınır olarak kalmıştır. Sugurlar özellikle Horasan ve Türkistan’dan gelen göçebeler sayesinde ticari olarak canlı birer merkez haline gelmişler, buralarda nüfus oldukça artmıştır. Uzun bir süre devam eden bu mücadeleler, IV/X. Asrın ikinci yarısından itibaren Müslümanların yenilerek Anadolu’dan büyük oranda çekilmeleriyle sonuçlanmıştır.

V/XI. Asrın başlarından itibaren Oğuz Türkleri Orya Asya’dan ayrılarak Maverâünnehir, Horasan-Azerbaycan yoluyla Anadolu’ya gelmişlerdir. Oğuz Türkleri, kendi bölgelerindeki Karahanlılar ve Gazneliler’le mücadele etmenin zorluğunu görerek, Çağrı Bey’in önerisi ile Anadolu’ya göç etmeye karar vermişlerdir. Selçuklular, 1020-1047 yılları arasında gerçekleşen göçlerle Horasan bölgesinde ciddi bir yoğunluk oluşturmuşlardır. 1040 yılında Gazneli Sultan Mesut’la yaptıkları Dandanakan Savaşını kazanarak Anadolu’nun kapılarını kendilerine açmış ve Selçuklu Devletini kurmuşlardır. Yine 1071 yılında Alparslan, Malazgirt savaşını kazanarak Anadolu’nun Türkmenlerin eline geçmesini sağlamıştır.

Kutalmış oğlu Süleyman Bey, 1075’te İznik’i alarak Anadolu’yu Türk yurdu haline getirmiş ve İznik’i eni kurduğu Anadolu Selçukluları’nın başkenti yapmıştır. Ancak 1097’de Haçlılar’ın İznik’i alarak Anadolu’dan geçip Suriye’ye ulaşmaları üzerine I. Kılıç Arslan başkenti Konya’ya taşımıştır.

1243 yılında II. Keyhüsrev zamanında Moğollar’la yapılan Kösedağı Savaşının kaybedilmesi üzerine Anadolu Moğol istilasına uğramıştır. İstilanın verdiği yıkımla XIII. Yüzyılın sonlarına doğru ülke beyliklere bölünmüş, herkes kendi başının çaresine bakmaya çalışmıştır. 1299 yılında kurulan Osmanlı devleti zamanla Anadolu’nun batı bölgelerinin birliğini

sağlamıştır. Ancak Moğol İlhanlı devleti XIV. Yüzyılın ortalarına kadar iç ve doğu Anadolu'da etkinliğini korumaya devam etmiştir.

1. Sosyokültürel ve Ekonomik Durum

Türkler Anadolu'ya gelmeden önce yıllarca süren Bizans-İran ve Bizans-Arap mücadeleleri Anadolu'nun istikrarsızlaşmasına ve boşalmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Anadolu, XI. Yüzyılda Türkler'in fethine uygun bir yapı arz etmekteydi. Göçler özellikle XI. Yüzyılda başlamış, XII. ve XIII. Yüzyıllarda artarak devam etmiştir. Göçler Moğollar'dan kaçanlar ve Moğollar'la birlikte gelenler sebebiyle özellikle XIII. Yüzyılda büyük artış göstermiştir. Önceki asırlarda çoğunlukla göçebe ve yarı göçebe boylar Anadolu'ya gelirken, XIII. Asırda şair, edip, sanatkâr ve benzeri yerleşik hayat mensupları da gelmiştir.

XIII. Asırdan itibaren tam göçebe zümreleri yarı göçebe Türkmenlerden ayırmak maksadıyla, Yörük adı kullanılmaya başlanmıştır. Zira yarı göçebe olan Türkmenler, yazları yazlaklara göçerek, kışları kışlaklarda kalarak buralarda kısmen ziraatla meşgul olmuşlardır.

Anadolu'da şehir merkezleri ve yerleşik hayatın hâkim olduğu yerlerde medrese ve tekke geleneğinin harmanlandığı tasavvufi bir dini yapı ortaya çıkmıştır. Konargöçer boylar ve bölgeler arasında ise tekke geleneğine bağlı tasavvufi bir İslam yorumu ortaya çıkmıştır. XIII. Yüzyıla geldiğimizde Anadolu'da tasavvufi yapılara dayanan kurumsallaşmış tarikatların ortaya çıktığını gözlemlemekteyiz.

2. Geleneksel Türk Dini

Türkler'in geleneksel dininin Gök Tanrı inancı, atalar kültü ve tabiat kültlerinden oluşan bir inanç sistemi olduğu kabul edilmektedir. Bu dinin temelinde tek tanrı inancı yer alır. Gök Tanrı adı verilen bu tanrı, kendi zatına has sıfatlara sahip, ezelî ve ebedî, her şeye gücü yeten, dilediğini yapan, kâinatın yaratıcısı ve tek sahibidir. Türkler'deki tanrı inancının İslam'ın tanrı inancı ile büyük oranda örtüşmesi Türkler'in kitleler halinde İslam'ı benimsemelerinin temel sebebi olarak kabul edilir.

Gök Tanrı kâinatı belli bir tertip ve düzen içerisinde yaratmış, dolaylı (Hakanlar/Sultanlar) veya dolaysız olarak (tabiat olayları) tasarrufta bulunur. Bu anlayış yöneticilere belirli bir kutsiyet ve üstünlük atfedilmesi

sonucunu doğurmuştur. Türkler, Hakanın, Gök Tanrı tarafından belli bir "kut"la/görevle vazifelendirildiğine inanmışlardır.

Türkler, Gök Tanrı inancına bağlı olarak bazı kutsallar daha oluşturmuşlardır. Bunlardan bir tanesi "***tabiat kültü***"dür. Yer-su inancı olarak da ifade edilen bu inanç, kısaca kâinattaki belirli unsurlara kutsallık atfedilmesinden ibarettir. Toprak, su, ateş ve havadan kaynaklanan bu kutsal varlıklar, genel olarak güneş, ay ve yıldız gibi gök cisimleri; yüksek dağlar ve iri kayalar; bazı ağaçlar; göller ve su kaynaklarıdır. Bunların ruh diyebileceğimiz ilahi tabiatlı bir varlık sayesinde yukarı âlemle irtibatlı olduklarına inanılmıştır.

Ateş, bir temizleme unsuru olarak kült kabul edilen objelerden birisidir. Maniheizm'de bir tapınma objesi olarak görülen ateş, Türklerde temizleyici özelliği olan bir kült olarak kabul görmüştür.

Ateş kültüyle bağlantılı olarak Türkler arasında geliştirilmiş olan inançlardan birisi de ***ocak kültü***dür. Ocak, çadırda veya evde ateşin yakıldığı yerin adı olmuştur. Ailenin birliğinin ve dirliğinin alameti, ocağın tütmesidir. Toplumun en küçük kurumu olan aileye ocak adı verilmiştir.

Bunlarla bağlantılı olarak geliştirilen inançlardan birisi de ***atalar kültü***dür. Ölen büyüklerin ruhunun, yaşayan kişilere tesir edeceğine inanılan bu kültte, olumsuz etkiyi azaltmak ve olumlu etkiyi çoğaltmak için birtakım merasimler ve kurban törenleri düzenlenir.

Bu inanca bağlı olarak Türkler, ruhun ölümsüzlüğünü savunmuşlar ve ölen kişiyi eşyalarıyla birlikte gömmüşlerdir.

Türk dininin önemli özelliklerinden birisi de ***kurban***ritüelleridir. Kurbanlar genellikle merasimler eşliğinde kesilmiştir. Duanın özel bir yeri olan bu dinde cami ve benzeri mabetlere rastlanmaz.

Geleneksel Türk dininde aile reisi, aşiret başkanı olan hakan ve din adamı olan "Kam"lar Gök Tanrı'nın kutsiyetinin kendilerine tecelli ettiği kutsal varlıklar olarak kabul edilmiştir. Soya bağlı olarak yetişen Kamlar, toplu ayinleri, doğum, ölüm ve hastalık gibi törenleri idare ederlerdi. Kamlardan farklı olarak büyü ve sihirle uğraşan "Şamanlar" ve "Baksılar" da toplumda önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar, görünmeyen ruhlar âlemiyle irtibat kurarak, hastaları iyileştirme ve benzere hizmetler gören kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle göçebe ve yarı göçebe

topluluklar İslam'dan sonra da kendilerine dini ritüellerini gerçekleştirecek kam/şaman tipi insanlar aramışlar, çoğunlukla da aşiretlerinin reislerine bu payeyi vermişlerdir. Böylece geçmişin kamları/şamanları dede-baba ve benzeri unvanlarla karşımıza din adamı olarak çıkmıştır. Soya dayalı olan bu yapı Alevî-Bektaşî çevrelerde seyyitlikle de sağlamlaştırılmıştır.

Kam ve şamanların uyguladıkları merasimlerin önemli bir kısmı İslamî dönemde de yaşatılmıştır. Kurban ritüeliyle ilgili uygulamalar bunların en önemlilerinden birisidir. Atalar kültünün bir devamı olarak türbe, yatır ve benzeri yerlere kutsiyet atfetme geleneği sürdürülmüş; tabiat kültünün bir devamı olarak da türbe etrafındaki ağaç, çalı, kaya ve pınarların kutsallaştırılması ve buralara çaput, bez ve benzeri şeyler bağlama âdeti devam ettirilmiştir.

3. Türkler'in Öteki Dinlerle Münasebeti

Türkler, özellikle Göktürk Devleti'nin çöküşünden sonra VI-IX. Asırlar arasında öteki dinlere zaman zaman meyletmişlerdir. Ancak evrensel dinlerin etkisi daha çok yerleşik hayat sürdüren kitleler ve devlet ricali üzerinde olmuştur. Göçebe ve yarı göçebe topluluklar arasında bu etki çok daha azdır.

Türkleri etkileyen ilk dinlerden birisi Budizm'dir. Miladi VI. Asrın ikinci yarısından itibaren Doğu ve Batı Göktürkleri üzerinde kısmi etkisi olmuştur. Budizm, asıl etkiyi Uygurlar üzerinde göstermiş, Uygurlar Manihaizm'e de ilgi duymuşlardır. Türkler, İran dinleri olan Manihaizm ve Mazdekîlik'ten etkilenmişlerdir. Uygurlar arasında özellikle İran dinleri etkili olmuştur. Hazarlar ise İslam'ın yanında Hıristiyanlık ve Yahudiliği de benimsemişlerdir. Özellikle Balkanlar'a göçen Hun, Peçenek ve Bulgar Türkleri Hristiyanlaşarak Türk kimliklerini de kaybetmişlerdir.

Türklerin büyük çoğunluğu tarihi süreç içerisinde İslam'ı benimseyerek Türk islam yorumunun gelişmesine sebebiyet vermişlerdir. İslam'ı seçen bu Türkler, Hıristiyanlığı seçen soydaşları gibi etnik kimliklerini kaybetmemişler, İslam'ı Türk kimliğine uygun bir din yorumuyla birlikte kabul etmişlerdir.

4. Türkler'in İslamlaşması

Türkler'in İslamlaşmasının başlangıcı, büyük oranda 134/751 yılında ortak düşman Çin'e karşı Türkler'le Araplar'ın ittifak ederek birlikte

savaşmalarına dayanmaktadır. Zira Emeviler döneminde düşmanca gelişen Türk-Arap münasebetleri Talas Savaşı ile birlikte Abbasîler döneminde daha dostane yürümüştür. İyi ilişkilerin doğal bir sonucu olarak Abbasîler, askerî teşkilatlarını büyük oranda Türkler'den oluşturmaya başlamıştır. Hatta Mutasım zamanında (218-227/833-842) ordunun asli unsuru Türkler olmuştur. Ancak bu dönemde Türkler'in İslamlaşması, orduya alınan askerler ve onların aileleriyle sınırlı kalmış, Maverâünnehir'deki akrabaları eski dinlerinde ısrar etmeye devam etmişlerdir.

Türkler'in asıl İslamlaşması III-IV/IX-X. Asırlarda Samanîler eliyle olmuştur. Şakik Belhî ve İbrâhim Ethem gibi bazı dervişlerin öncülük ettiği kişiler Türkler'in İslamlaşmasında önemli bir etkiye sahip olmuşlardır.

Karahanlılar'ın Türkistan'da Satuk Buğra Han önderliğinde bir Müslüman Türk devleti kurmaları, İslam'ın Türkler arasında daha hızlı yayılmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle IV/X. Asrın ikinci çeyreğinden itibaren kitlesel ihtida hareketleri görülmeye başlanmıştır. Daha sonra Anadolu'ya göç edecek olan Oğuz boyları ise IV/X. Asrın ikinci yarısından sonra Müslüman olmaya başlamışlardır. Türkler arasında en geç İslamlaşanlar ise Uygurlar olmuştur. Moğol istilasından sonra İslamlaşmaya başlayan Uygurlar, ancak XV. Yüzyılda İslamlaşmasını tamamlayabilmiştir.

Tükler'in İslamlaşmasında yerleşik unsurlarla göçebe ve yarı göçebe unsurlar arasında bazı farklılıklar olmuştur. Yerleşik hayatın hâkim olduğu merkezî yerlerde daha kitabi bir din ortaya çıkarken, taşrada daha ziyade sözlü kültüre dayalı, örf, adet ve geleneklerin daha fazla yer aldığı popüler bir din ortaya çıkmıştır. Bu yayılma büyük oranda kendisini dine adayan gezgin dervişler kanalıyla olduğu için, zamanla dini hayat tarikat şeklinde kurumsallaşan tasavvufi yapılara bürünmüştür.

Ortaya çıkan bu yeni İslam yorumu, büyük oranda Türk sosyal hayatı çerçevesinde şekillenen Sünnî ve tasavvufî bir İslam'dır. Bu yorumun hâkim unsuru Hanefî-Mâturidî İslamdır. Zaman zaman Eş'ari ve Şâfiî anlayış, ikinci bir unsur olarak güçlense de birincisi Türk toplumunda her zaman için baskın kültür olarak kalmıştır. Bu İslam anlayışı, büyük oranda tasavvufî bir boyayla boyanarak, Türkler'e mensup İslam anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Değerlendirme Soruları:

1. Türkler'in İslamlaşma süreciyle ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söyleneme?

a. Türkler'in İslamlaşması ciddi anlamda Talas Savaşı'yla başlamıştır.
b. Türkler, özellikle II/VIII. Asırda kitleler halinde İslam'a girmişlerdir.
c. Uygur Türkleri en geç İslamlaşan Türk boyudur.
d. Tarihteki ilk Müslüman Türk devleti Karahanlılardır.
e. Türkler'in İslamlaşması büyük oranda Hanefî-Maturidî çizgide olmuştur.

CEVAP: B

2. Türkler Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başladıklarında Anadolu Bizans-Fars ve Bizans-İran savaşlarıyla oldukça yıpranmıştı.

Aşağıdakilerden hangisi bu durumun bir sonucu olamaz?

a. Anadolu büyük oranda boşalmıştı.
b. Bizanslı tebaa, Türkler'e karşı ciddi bir direnç göstermemiştir.
c. Anadolu'nun fethi kolaylaşmıştır.
d. Moğol akınlarının başlamasını sağlamıştır.
e. Anadolu'da geniş yurt ve arazi bulma imkânı ortaya çıkmıştır.

CEVAP: D